

МОЗОЛЮК-БОДНАР Л. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Хмельницький інститут соціальних
технологій Відкритого міжнародного
університету розвитку людини «Україна»)

УДК 340.12

ФОРМИ ПРОЯВУ ДЕФОРМАЦІЇ ЗАКОННОСТІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті досліджуються форми прояву деформації законності. Зазначається, що зловживання правом як форма деформації законності може проявлятися через дефекти нормативно-правових актів, колізії норм права, правовий нігілізм та інше. Акцентується, що найнебезпечніший чинник деформації законності виходить із дестабілізації державності в різних сферах суспільного життя, що зумовлює появу нових різновидів деформації законності.

Ключові слова: деформація законності, зловживання правом, дефекти нормативно-правових актів, колізія норм права, правовий нігілізм, низький рівень правової культури.

В статье исследуются формы проявления деформации законности. Отмечается, что злоупотребление правом как форма деформации законности может проявляться из-за дефектов нормативно-правовых актов, коллизии норм права, правового нигилизма и другого. Акцентируется, что самый опасный фактор деформации законности выходит по дестабилизации государственности в различных сферах общественной жизни, что ведет к появлению новых разновидностей деформации законности.

Ключевые слова: деформация законности, злоупотребление правом, дефекты нормативно-правовых актов, коллизия норм права, правовой нигилизм, низкий уровень правовой культуры.

The article examines the forms of manifestation of deformation of law. It is noted that abuse of rights as a form of deformation of law, can be manifested through defects of normative legal acts, conflicts of law, legal nihilism, etc. It is emphasized that the most dangerous factor of the deformation of law comes from the destabilization of statehood in various spheres of social life, which leads to the emergence of new varieties of deformation of law.

Key words: deformation of law, abuse of law, defects of normative legal acts, conflict of norms of law, legal nihilism, low level of legal culture.

Вступ. В умовах реформування українського суспільства є багато проблем, пов'язаних із реалізацією та забезпеченням законності. Стан законності та рівень її забезпечення в Україні залишаються на досить низькому рівні. Деформація законності стала гострою проблемою, через яку створити демократичне суспільство неможливо. Вона характеризується як негативне соціально-правове явище, для якого властиві зміни її стану, що викривлено відображають як реальну суспільну, так і особисту правову дійсність і виражають негативне ставлення до чинної системи права й правопорядку загалом. Тому закономірним наслідком деформації законності є порушення прав людини, неможливість побудувати правову державу, забезпечити верховенство права в суспільстві. Крім зазначеного, деформація законності стала комплексною проблемою, що охоплює собою різні сфери суспільного життя та

проявляється в реальних правовідносинах – як у законотворчості, так і в правозастосовній діяльності, зокрема судовій практиці. Отож необхідним є дослідження форм прояву деформації законності задля зменшення рівня її викривлення, відновлення віри в закон, підвищення рівня правової культури та правосвідомості громадян.

Різні аспекти вивчення деформації законності у своїх наукових працях досліджували такі вчені, як С.В. Бобровник, О.Л. Богініч, Р.Ф. Гринюк, О.В. Зайчук, О.В. Кміта, А.Б. Лисюткин, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, П.М. Рабінович, В.В. Самохвалов, Г.П. Серета та інші. Водночас окремі аспекти прояву деформації законності розглядали такі науковці, як М.О. Гончар, А.В. Поляков, О.Ф. Скакун, Ю.О. Тополь, В.А. Туманов та інші.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика окремих форм прояву деформації законності та з'ясування того, що дестабілізація державності в різних сферах суспільного життя призводить до появи нових видів деформації законності.

Результати дослідження. У науковій юридичній літературі зазначається, що деформація законності найчастіше виражається у формі зловживання правом. Зловживання правом – особливий вид поведінки у правовій сфері, який полягає в соціально шкідливих вчинках суб'єкта права, а саме: у використанні недозволених конкретних форм у межах дозволеного законом загального типу поведінки, що суперечить цільовому призначенню права [1, с. 594]. Тобто зловживання правом полягає у використанні громадянами своїх прав недозволеними способами, які суперечать призначенню права, внаслідок чого завдається шкода суспільству, державі, окремим громадянам. Інакше кажучи, зловживання правом – це реалізація суб'єктивного права в такій формі, коли право здійснюється всупереч його призначенню і спричиняється шкода іншим учасникам суспільних відносин [2, с. 194].

Зловживання правом як форма деформації законності може проявлятися через дефекти нормативно-правових актів, колізії норм права, правовий нігілізм та інше. Дефекти нормативно-правових актів значно знижують не лише їхню якість, але й правове регулювання. Помилкам піддаються всі рівні та ланки законодавчої системи – всеукраїнське законодавство, локальна (місцева) нормотворчість і навіть акти референдумів [3].

На думку Л.А. Морозова, залежно від стадій правотворчої роботи дефекти правотворчості можна поділити на такі: 1) помилки на стадії реалізації правотворчої ініціативи. Ці помилки перешкоджають виробленню правильних рішень про доцільність проекту нормативно-правового акта або поправок до нього. Ці помилки призводять, перш за все, до необґрунтованих фінансово-економічних і матеріально-технічних витрат; 2) помилки під час обговорення проекту нормативно-правового акта. Вони виражаються в неправильному відтворенні основних положень нормативно-правових актів, у протиріччях у тексті акта. У разі прийняття такого акта помилки, які містяться у ньому, набувають якості юридичної підстави для порушення процедури щодо виправлення помилок і внесення змін у цей акт; 3) помилки, виявлені під час прийняття нормативно-правового акта. Ці помилки мають, як правило, процедурний характер і на якості прийнятого акта не відображаються. Але деякі вчені вважають, що процедурні помилки впливають на зміст і якість прийнятого нормативно-правового акта; 4) помилки на стадії опублікування і набрання чинності нормативно-правового акта. Ці помилки за своїм характером головним чином є технічними, але можуть погіршувати правове становище окремих категорій суб'єктів права через строки набрання актом юридичної сили, перешкоджати сприйняттю окремих положень акта, а в результаті можуть призвести до помилок у застосуванні акта [4, с. 284–288]. Саме тому дефекти правотворчості, а надалі й правозастосування призводять до порушення законності, її деформації.

Деформація законності та юридична колізія є явищами взаємообумовленими. На думку Д.Д. Лілака, юридична колізія охоплює собою всі протиріччя, що виникають у правовій системі суспільства, зокрема у правових концепціях, теоріях і поглядах, правосвідомості та правовій культурі, правоутворенні та реалізації норм права, правовій поведінці, законності та правопорядку, праворозумінні [5, с. 34]. На думку Б.В. Малишева, юридична колізія – це різновид юридичних протиріч, що виникають за наявності як мінімум двох правових норм (нормативних приписів), які врегульовують одні й ті самі суспільні відносини, але з причини розходження цих правових норм за змістом унеможлиблюється одночасне їх застосування, внаслідок чого необхідно обрати лише одну норму [6, с. 92]. Звісно, юридичні колізії заважа-

ють і суперечать злагодженій роботі правової системи, часто обмежуються права громадян, негативно впливають на ефективність правового регулювання, стан законності, правопорядку, правосвідомість і правову культуру суспільства.

М.О. Гончар важливими засобами запобігання колізіям в Україні називає такі: 1) вдосконалення юридичної техніки, підвищення якості нормативно-правових актів. На жаль, у нашій країні нормативно-правові акти – як і закони, так і підзаконні нормативно-правові акти – зазвичай приймаються без належної правової експертизи. Також проблемою є те, що чимало законів надходить до Верховної Ради України без належного опрацювання, а народні депутати не мають достатньої правової компетенції; 2) систематизація та кодифікація законодавства. Сьогодні поява нових галузей права призводить до нагромадження великої кількості законів, які потрібно систематизувати. Також доцільніше було б розміщувати загальні та спеціальні норми в нормативно-правовому акті; 3) регулювання правової політики країни, визначення принципів її розвитку, міжнародних орієнтирів [7]. Для запобігання колізіям між нормами національного законодавства та міжнародними договорами необхідно правову систему держави привести у відповідність до міжнародних стандартів.

Усунення колізій можливе лише у разі залучення органу, який прийняв нормативно-правовий акт. Це передбачає внесення змін до чинного або прийняття нового нормативно-правового акта, що вирішує проблемне питання; чи скасування одного із суперечливих нормативно-правових актів. Проте усунення колізій займає багато часу. Подолання колізій спрямоване на вирішення конкретного випадку, при цьому суперечливі норми залишаються [7].

Ще одним проявом деформації законності є низький рівень правової культури громадян. У загальній теорії права під правовою культурою розуміють якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом і рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності та правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини.

Традиційно правову культуру прийнято поділяти на дві окремі категорії: правову культуру особи та правову культуру суспільства. Правова культура особи – це властивість, що характеризується загальною повагою до права, достатнім знанням змісту його норм і умінням їх виконувати. Правова культура суспільства – це сукупність чинників, які характеризують рівень правосвідомості, досконалості законодавства, організації роботи з його дотримання, стан законності й правопорядку, структура якої є не лише багатоаспектною, але й багатогранною, яка складається з багатьох елементів. Одним із них є досягнення якісного стану юридичної охорони та захисту основних прав і свобод людини й громадянина. Показником такого стану необхідно вважати наявність демократичного, гуманістичного, справедливо-правового законодавства; його відповідність міжнародним правовим стандартам у сфері прав людини; існування ефективних національних правових засобів і процедур для захисту конституційних прав і свобод; реальна можливість звернутися до міжнародних правових інституцій – Європейської Комісії з прав людини, Європейського Суду з прав людини. Не менш важливим елементом правової культури суспільства є ступінь впровадження у практику суспільного й державного життя принципів верховенства права і правового закону. Важливим показником їх реалізації є обмеження державної влади правом, відповідність законам підзаконних нормативно-правових актів [8].

Одним із найбільш поширених проявів деформації законності є правовий нігілізм. Більшість науковців, досліджуючи поняття і зміст правового нігілізму, розглядає його як антипод правової культури. Причому йдеться головним чином про таку складову частину правової культури, як її прояв на рівні суспільної свідомості кожного окремого індивіда і відповідно до цього його поведінки в певних життєвих ситуаціях. Спираючись на те, що правова культура саме в такому її прояві – це знання, розуміння права і поважання права, яке проявляється в усвідомленому виконанні його приписів, правовий нігілізм трактують як тип правосвідомості, який заперечує соціальну й особисту цінність права, вважає його недосконалим (найменш досконалим) способом регулювання суспільних відносин [1].

Концентрованим виразом саме такого розуміння правового нігілізму є його поняття, що міститься в довідковій літературі. Зокрема, «правовий нігілізм – крайній прояв

правового невігластва, відкидання або ігнорування права, юридичних норм, загально-прийнятих правових цінностей, зневажливе ставлення до правових принципів і традицій, крайній прояв правового безкультур'я» [9, с. 121].

На думку Ю.О. Тополя, таке розуміння правового нігілізму є дещо вузьким. Для з'ясування змісту правового нігілізму у всіх його формах і проявах доцільно поставити питання так: що саме відкидається суспільством, в якому утвердився правовий нігілізм? Може йтися, на думку вченого, як мінімум про три види нігілізму: легістський, коли панує негативне ставлення до чинного законодавства і поширені навички протиправної поведінки, коли люди діють не відповідно до правових норм, а керуючись міркуваннями доцільності під впливом того негативного середовища, в якому вони опинилися; соціологічний, коли люди вважають, що чинний правопорядок (котрий далеко не завжди відповідає приписам законів) є несправедливим; і, нарешті, власне правовий нігілізм, коли свобода та рівність усіх учасників соціального спілкування не сприймаються масовою свідомістю як базові цінності й основні принципи законодавчого регулювання, відсутні бажання та навички будувати відносини на їхній основі [10].

У цій своїй «тримірності» правовий нігілізм являє собою теорію та практику заперечення права як позитивно-ціннісного явища [11, с. 414].

Правовий нігілізм різноманітний у своїх конкретних проявах і формах – від байдужого ставлення до ролі та значення права до його повного ігнорування й заперечення. Причому, як підкреслюють науковці, правовий нігілізм – це завжди також державний нігілізм, оскільки заперечення права передбачає заперечення держави як правової організації публічної влади [12].

На нашу думку, деформація законності та правовий нігілізм – явища взаємообумовлені. Адже гострі та очевидні прояви деформації законності ведуть до «процвітання» правового нігілізму і навпаки – явища правового нігілізму сприяють викривленню законності.

В юридичній літературі до найбільш очевидних проявів правового нігілізму зараховують, перш за все, прямі умисні порушення деяких законів та інших нормативно-правових актів. Вони становлять великий масив кримінально караних діянь, а також цивільних, адміністративних і дисциплінарних правопорушень. Корисливі кримінальні злочини – найбільш небезпечний вид правового нігілізму, що завдає великої шкоди суспільству – фізичної, матеріальної та моральної. Закони відверто та цинічно порушуються [13].

Широкого поширення набуло масове невиконання та недотримання юридичних приписів, коли суб'єкти суспільних відносин, навіть посадові особи та державні органи, які мають бути зразком правомірної поведінки, часто не співвідносять свої дії з вимогами правових норм, прагнуть жити та діяти за «своїми правилами». Водночас невиконання законів – ознака безсилля влади, її неспроможності гарантувати стандарти життєдіяльності в межах правового поля.

Сучасна соціальна практика в багатьох своїх проявах є свідченням того, що закони ігнорують, з ними не рахуються. Фактично ця практика – своєрідний соціальний бойкот, обструкція чинного законодавства, коли закон стає досить умовним поняттям. У такій поведінці проявляються деформованість як законності, так і правосвідомості суб'єктів суспільних відносин, відсутність у них поняття соціальної відповідальності. Причому йдеться про відсутність у значної частини громадян почуття особистої причетності до стану законності та правопорядку в державі, розуміння того, що загальний правопорядок – це правомірна поведінка кожного.

В юридичній літературі звертається увага на те, що «невіра у право і закон нерідко досягає такого ступеня, що людина відмовляється від реалізації своїх законних інтересів, аби не мати справи з правом» [14]. Як указують окремі автори, «людина перестає поважати право, оскільки не бачить у ньому надійного гаранта та опори» [13].

Правовий нігілізм – це також розповсюджена практика невиконання рішень судів, особливо це стосується захисту майнових прав громадян, найчастіше – виплат заборгованості по заробітній платі. Статистика свідчить, що більше половини подібних рішень залишаються невиконаними. Безсилля права не може породити позитивного ставлення до нього.

Як прояви правового нігілізму можна розглядати нестабільність національного законодавства, часті, нерідко безсистемні та хаотичні зміни до нього, невміння чи небажан-

ня спрогнозувати можливі негативні наслідки законів, що приймаються. Фактично відсутня кваліфікована правова експертиза нових актів. Дуже часто це призводить до того, що закони та підзаконні акти в процесі їх реалізації дають результат, протилежний від того, на який розраховував законодавець [10].

Тож сучасне українське суспільство, що перебуває у кризовому стані, сприяє відтворенню правового нігілізму. Свавілья чиновництва, слабка керованість суспільними процесами, безробіття, соціальна незахищеність більшості населення зумовлюють масове недотримання законів, прийняття взаємовиключних нормативно-правових актів. Правовий нігілізм – продукт соціального середовища, реально існуючих суспільних відносин, він зумовлений багатьма причинами [10].

Висновки. Отже, зловживання правом є найбільш поширеною формою деформації законності, в межах якої можна виділити дефекти нормативно-правових актів, колізії норм права, правовий нігілізм та інші негативні явища, що, з одного боку, впливають на деформацію законності, а з іншого – є передумовами для її виникнення та поширення. На нашу думку, ці явища є взаємообумовлені, їхня кількість постійно зростає та видозмінюється (наприклад, явища правового інфантилізму, правового дилетантизму, правового ідеалізму та інші).

На жаль, сучасний стан політичного, економічного та суспільного життя в Україні сприяє розвитку та появі нових форм проявів деформації законності: регіонального й мовного сепаратизму, національного й релігійного екстремізму, гендерної нерівності та іншого. Отже, найнебезпечніший чинник деформації законності виходить із звичайного суспільства, із дестабілізації державності.

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. 2-е вид., переробл. і доп. Харків: «Еспада», 2009. 752 с.
2. Актуальні проблеми теорії держави та права: навч. посібник / За заг. ред. Є.О. Гіди. К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2010. 322 с.
3. Негара О.В. Дефекти конституційної правотворчості. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9541/bene%20cessit.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
4. Морозова Л.А. Теория государства и права: учебник. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: «Эксмо», 2010. 384 с.
5. Лилак Д.Д. Проблеми колізій у законодавстві України (теорія і практика): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2004. 175 с.
6. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посібник / За заг. ред. Б.В. Малишева. К.: «Реферат», 2010. 260 с.
7. Гончар М.О. Способи розв'язання колізій у законодавстві. URL: <https://www.biglib.com/book/64>.
8. Попадинець Г.О. Правова культура як важливий елемент правової системи України. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2077/vnulpurn201478225.pdf>.
9. Юридична термінологія: довідник. К., 1998. 785 с.
10. Тополь Ю.О. Правовий нігілізм: стан, детермінанти та можливі шляхи подолання. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Unzap_2004_4_5.
11. Поляков А.В. Общая теория права: феноменолого-коммуникативный поход: курс лекций. 2-е изд., доп. СПб., 2003. 594 с.
12. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства. М., 2000. 275 с.
13. Тригубенко Г.В. Боротьба зі злочинністю як засіб подолання правового нігілізму. Право України. 2002. № 3. С. 125–128.
14. Туманов В.А. О правовом нигилизме. Советское государство и право. 1989. № 16. С. 18–21.

